

zašto je korištenje energije vjetra započelo najprije u Danskoj i Kaliforniji, a tek desetak godina kasnije u Njemačkoj. Inače ova energija se koristila za pogon mlina već u 13. stoljeću.

Devet priloga sadržano je u petom poglavlju (*Exempel, Erfahrungen, Ermutigungen*). Hiltrud Schröder, radna grupa *Ekotehnika i obrazovanje za okoliš*, Karl Otto Henseling, Günter Lange, Frank Thiel/Kerstin M. Homrighausen, Jörg Hübschel/Sussan Bucher, Corinna Neubert, Alexander Rossnagel i Michael von Hauff.

U šestom poglavlju (*Spurensicherung*) tri su zanimljiva i aktualna priloga. Prvi se odnosi na sažet pregled shvaćanja i uvođenje u njemački jezik pojmova »okoliš« i »priroda«, što ga je napisao Heinrich von Lersner (*Die Begriffe Natur und Umwelt*). Lersner pokazuje kako je pjesnik danskog porijekla Jens Immanuel Baggesen prvi puta 1800. godine u svojoj pjesmi »Oda Napoleonu« upotrijebio riječ *umwelt* u zamjenu za riječ *milieu*. J. W. Goethe konačno uvodi tu riječ u njemački jezik. Drugi prilog pod naslovom *Kloni i ljudska reprodukcija*, prijevod je Rezolucije što ju je donijela Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) 1997. godine na 50–om općem zasjedanju. Treći prilog je napisao Reiner Luyken (*Kravlje luđilo ili luđilo vlasti: slučaj BSE*).

U *Dodatku* godišnjaka, kao i obično, nalaze se kraći informativni prikazi djelovanja nekih institucija.

Ivan Cifrić

Martin Albrow

THE GLOBAL AGE

State and Society Beyond Modernity

Stanford University Press, Stanford, California, 1996, 246 str.

U recentnoj znanstveno–teorijskoj i publicističkoj produkciji, političkoj retorici pa čak i svakodnevnom govoru tema globalizacije zauzima dominantno mjesto. Čini se da je to »ključna riječ« devedesetih godina. Jedni je smatraju najvećim i nepovratnim izazovom suvremenog čovječanstva, drugi joj pristupaju s nešto više realističkog opreza, upozoravajući na njezine svijetle i tamne strane, a treći pak drže da je to samo konjunkturni izraz za novu podjelu svjetske moći, koja nikako ne može prikriti goleme disproporcije između gubitnika i dobitnika globalizacijskog procesa. U toj šarolikosti pristupa najzanimljiviji su oni autori koji tu interpretativno otvorenu tematiku pokušavaju dovesti u konceptualni i analitički red i pokazati njezine stvarne povijesne, socio–ekonomske i kulturne razmjere. Autorima te vrste, kao što su S. Lash, J. Urry, R. Robertson, M. Waters, U. Beck, A. Giddens, E. Todd, pripada i Martin Albrow sa svojom knjigom *The Global Age. State and Society Beyond Modernity (Globalno doba. Država i društvo poslije modernosti)*. Ako ga nešto razlikuje od navedenih pisaca onda je to naglašena ambicija teorijske sistematizacije, odnosno nastojanje da se strogo odredi mjesto i značenje svih, kako općih tako i posebnih aspekata globalizacije.

Knjigu tvori devet poglavlja: *Sažimanje povijesti epoha, Izgradnja nacionalno–državnog društva, Slabljenje modernog projekta, Globalizacija – teorijsko razumijevanje prijelaza, Povijesni iskazi za novo doba, Konfiguracije globalnog doba – sustavi, Konfiguracije globalnog doba – ljudi, Buduća država i društvo, Hipoteze o globalnom dobu*. Polazeći od teze da »teoriju valja sučeliti s globalnim dobom u kojemu

sada živimo« i pozivajući se na Jaspersa koji je 1955. godine napisao da upotreba atomske bombe (1945) »uključuje svijet kao cjelinu«, Albrow ponajprije problematizira **moderno doba** i inzistira na stanovitim pojmovnim distinkcijama. Moderno je doba velika epoha koju tvore tri razdoblja: **rano moderno doba**, od kasnog petnaestog do sredine osamnaestog stoljeća, **zrelo moderno doba**, od sredine osamnaestog do početaka dvadesetog stoljeća, i **kasno moderno doba**, koje je uslijedilo od početka dvadesetog stoljeća. Rano moderno doba karakterizira ekspanzija Europe, kristalizacija svjetovne državne moći i autonomija znanosti. Zrelo moderno doba iskusilo je industrijsku revoluciju, oblikovanje birokratske države i njezino imperijalno širenje. Kasno moderno doba jest razdoblje mobilizacije masa, kapitalističkih korporacija i zapadne dominacije svijetom.

Tako artikulirano moderno doba označuje se i terminom **modernost**, što je sasvim opravdano iako se taj izraz žargonски često koristi kao apstrakcija koja ne vodi računa o konkretnom sadržaju pojma. Modernost se, želimo li je svesti na njezinu najjednostavniju i jednoznačnu konkretnost, očituje kao **povezanost ideja i moći**. Oslobođenost ideja izražava se kao njihova dominacija u aparatima tehnološke, ekonomske, političke i kulturne moći. Ta je veza, drugim riječima, ono što modernost iskazuje (»samoiskazuje«) kao svoju **racionalnost**. Njezina su glavna uporišta: **individualnost duha i svijesti, suverenitet i zakon, račun profita i kontrola prirode**. Iz tih četiriju uporišta moderna racionalnost oblikuje razne institucije, a njihovo je bitno svojstvo težnja za ekspanzijom. Veza ideja i moći ne može ni opstati bez stalnog širenja. Uz pojam modernosti jednako se učestalo koristi i izraz **modernizam**. To, međutim, nisu istoznačni pojmovi. Modernizam je izraz za kulturni i estetski imaginarij modernosti, za njezine estetske i kulturne pokrete koji su moderno doba percipirali na estetski na-

čin ili ga pak racionalistički tumačili kao specifični oblik povezanosti umjetnosti, kulture i društva. Modernizam je, u neku ruku, duhovna kultura modernosti, najviši (afirmativni ili kritički) izraz povezanosti ideja i moći. **Moderni projekt** jest odlučujuća distinktivna značajka modernog doba (modernosti). To je supstancijalni element njegove realnosti. Modernost je realna upravo zbog toga što se samodeklarira (i samoiskazuje) kao **projekt**. Nijedna druga kultura, osim zapadne, nema tu privilegiju da se iskazuje kao projekt. Moderni je projekt – a tu Albrow ponajprije misli na prosvjetiteljstvo i izričito se poziva na Habermasa – usmjerenost na ujedinjenje svijeta u dvije faze: fazi nametanja političke racionalnosti ostatku svijeta, što se ozbiljuje djelovanjem države i mehanizama tržišta, i fazi propagiranja univerzalnih ideja koje oblikuju vrijednosti svijeta. Projekt se, dakle, zasniva na **tehničkoj moći** i promociji njoj svojstvenih **vrijednosti**. »Moderni je projekt, kaže Albrow, koordinacija ljudskih aktivnosti usmjerenih na neke ciljeve... To je kretanje modernosti kroz vrijeme, opći pravac ljudskog djelovanja preko dominantne institucionalne strukture. Tako i samo društvo postaje projektom«. Iz nastojanja da se protumači povijesna zbilja modernog doba (učinci modernog projekta) proizašle su tri teorije: **teorija industrijskog društva, teorija kapitalističkog društva i teorija modernosti**. Teorija industrijskog društva usredotočena je na tumačenje ekonomskih odnosa, teorija kapitalističkog društva na objašnjavanje načela organizacije (države, birokracije, koncentracije moći), a teorija modernosti pokušava prije svega razjasniti odnose između industrijskih institucija i izgradnje nacionalne države kao glavnog oblika državne organizacije modernog doba. Industrijsko društvo postavlja pitanje nacionalne nezavisnosti, a to znači da **konvergencija industrije i nacionalne države** tvori ključni strukturalni element modernosti.

No i jedan i drugi element te strukture približavaju se svome kraju, koji se uobičajeno označuju kao **svršetak modernog doba**. Taj se svršetak nipošto ne može pripisati pobjedi neke iracionalnosti («pobjedi iracionalnog nad racionalnim»). Iracionalna je sastavnica uostalom pratila cijelu modernost i ta se »pratnja« izražavala u krajnje redukcionističkim pojmovno-dihotomijskim kombinacijama: racionalizam/romantizam, znanstveno/umjetničko, tradicionalno/novo itd. Kraj modernosti događa se zbog toga što »društveno počinje zadobijati značenja izvan referencija ustanovljenih nacionalnom državom«. A te su referencije vrlo jake i stoga se »kraj« odvija kao epohalni prijelaz a ne kao trenutačna promjena. Gotovo sve moderne teorije države dokazivale su da je ona, kao poseban oblik društvene organizacije, pravi i trajni izraz same prirode društva. Nacionalna država izrasta u organizam koji oblikuje društvo po vlastitoj mjeri. Država se zapravo pojavljuje kao primarna strategija, a društvo kao sfera koja je podređena njezinoj kontroli. Sve vlade Europe krajem devetnaestog stoljeća bile su zaokupljene onim što je poznato kao »socijalno pitanje«. Država se našla pred pitanjem kontrole društvenih snaga koje je stvorila industrijalizacija, a prije svega proleterskih masa koje su ugrožavale postojeće poretke. Nacionalne države poprimaju obilježja socijalnih država. Time nije ukinuto njihovo nacionalno značenje, ali je socijalno pitanje dovelo do promjene samih oblika društvenosti koji više ne mogu biti determinirani strogo omeđenim nacionalno-državnim načelom. Stoga Albrow konstatira da nacionalno-državna referencijalnost usprkos svemu ipak slabi i da se društva počinju usmjeravati prema transnacionalnim kanalima povezivanja. Istodobno sa slabljenjem nacionalno-državnih referencija zbiva se i kriza industrijskog društva. Industrijsko je društvo poseban oblik koncentracije moći, jer se ekonomski odnosi temelje na mehanizmima autoritativne

kontrole. U transnacionalnim oblicima proizvodnje i potrošnje, koji nadomještaju klasični industrijalizam, ekonomski odnosi gube obilježja tradicionalne autoritativne kontrole. Transnacionalni okviri univerzaliziraju postindustrijsku proizvodnju i njoj svojstvenu potrošnju. Gubeći svoju nacionalnu samodostatnost, industrijsko društvo također prestaje djelovati kao glavni pokretač društvenih sukoba i kao jedini generator društvene organizacije. Nakon što su obavili svoju zadaću izgradnje i dovršetka modernog doba, nacionalna država i industrijsko društvo prepuštaju svoje mjesto tvoračkim snagama globalnog doba. Povijest nipošto nije završena, ali način na koji se ona počinje odvijati prividno je tako kaotičan i nov da ga moramo diskurzivno izražavati drugačije od uvriježenog pojmovlja modernosti.

Prijelaz u globalno doba Albrow, dakle, ocjenjuje kao epohalnu mijenu. No i tu su, drži on, potrebni stanoviti znanstveno-kritički obziri i određene pojmovne distinkcije. Prije svega, nema znanstveno uvjerljivih empirijskih istraživanja na temelju kojih bi se moglo pouzdano suditi o činjenicama te mijene. Potom, tu je niz sličnih pojmova koji u sebi kriju specifična značenja pa ih stoga treba nekako definirati. **Globalno doba** Albrow defini- ra kao epohalni okvir nastupajućih povi- jesnih promjena i to je, dakako, pandan pojmu moderno doba. S time su nepo- sredno povezani i pojmovi **globalnost**, **globalno** i **globalizam**. Globalnost se pre- ma globalnom dobu i globalizmu odnosi isto onako kao što se modernost odnosi prema modernom dobu i modernizmu. Stoga se izraz globalnost često, i s pravom, upotrebljava u istom značenju kao izraz globalno doba. Globalnost je zapravo proces nastajanja globalnog doba. Ona se odnosi na ljudsko djelovanje i izražava objektiviziranu ljudsku intervenciju u svijetu, neovisno o tome jesu li akteri intervencije individualni ili kolektivni. Globalno označuje prostorni smisao,

upravo onako kao što moderno izražava vremensku dimenziju. Kao prostorna referencija, globalno je »proizvod smještivosti zemlje u prostoru, izraz konkretne cjeline ili cjelovitosti egzistencije, koja obuhvaća cijelo čovječanstvo«. Izraz globalizam (»globalne snage«) upotrebljava se kao značajka mnogih pokreta globalnog doba, kao što su borba za zdravstvenu zaštitu, prava žena i ljudska prava općenito. Oni su analogni »starim modernim pokretima« koji su počivali na univerzalističkim ili internacionalističkim načelima.

Sve su te pojmovne distinkcije potrebne da bi se jasnije definirala sama globalizacija. Albrow napominje da termini sa sufiksom »-izacija« upućuju na **promjenu**. Globalizacija doista jest promjena. Ona dovodi do toga da se »prakse, vrijednosti, tehnologije i drugi ljudski proizvodi rasprostiru širom svijeta«. Globalni oblici prakse sve više utječu na individualne ljudske živote. Svijet (globus) postaje žarištem i pretpostavkom ljudskih aktivnosti. Promjene na raznim razinama dolaze u sve bliskiji doticaj i interakciju. Određenije govoreći, globalizaciju je moguće definirati na tri načina: **analitički**, **realistički** i **historijski**. Analitička definicija uzima u obzir različite obrasce društvenog života koji se uspostavljaju i očituju u suvremenim uvjetima. Ona je vrlo upotrebljiva za opće analize, ali je zbog svojih generalizacija podložna apstrakcijama. Realistička se definicija temelji na procesima i sadržajima promjena. Ona upućuje na ritmove i zbiljske osnove različitih oblika globalizacije. Historijska definicija pak nastoji zahvatiti cjelinu promjena koje se događaju u određenom razdoblju povijesti, kao što, primjerice, historijska definicija modernosti pokušava pojmiti renesansu ili industrijsku revoluciju. Albrow kombinira sve tri definicije jer mu je stalo do toga da zahvati sva tri aspekta problema.

No središnju nit globalizacije ipak tvore razne vrste povezanosti od kojih ne može

apstrahirati ni najograničenije mišljenje. Među njima su najvažnije: bilološka povezanost ljudske vrste, univerzalna sposobnost ljudskih bića da međusobno komuniciraju, putna povezanost svijeta kakva nikada do sada nije postojala i koja će se sve više razgranavati, sve šira svjetska mreža ekonomske razmjene koja se razvija posljednjih stotinjak godina i koja je danas uistinu globalna, doticaji među ljudima i narodima koji obuhvaćaju cijelo čovječanstvo. Ali u narastanju te povezanosti treba praviti razliku između **formalno-sistemskih** i **procesualno-društvenih** oblika. Albrow se pri tome vrlo često poziva na Habermasovu distinkciju između »svijeta života« i »svijeta sistema« i drži da je točna teza prema kojoj »svijet sistema« provodi svojevrsnu »kolonizaciju« društvenog života. Općenito je nesklon spram sistemskih tipova mišljenja, jer fiksacija na sistem, apsolutizacija njegove konačnosti, racionalnosti i dovršenosti uvijek isključuje nešto od same društvene zbilje i povijesti. Kao što sistematizirana povijest ideja nije isto što i sama zbiljska povijest (»kretanje povijesti više je od povijesti ideja«), tako ni postojeća sistemska ostvarenja globalizacije nisu globalizacija sama. Ona je mnogo kompleksnija i zamašnija od sistemskih načela i mehanizama preko kojih se trenutačno odvija. »Svijet i globalno društvo nisu isto što i svjetski ili globalni sustav. Društvo i sustav nikada nisu bili tako oprečni kao danas«. Danas postoje međudržavni i međunarodni mehanizmi i sustavi koji djeluju globalno. Primjerice, transnacionalne korporacije, svjetske financijske institucije i Ujedinjene Nacije s pravom se mogu promatrati kao globalni sustavi. Oni su nastali kao rezultat dugog procesa međunarodnih i međunarodnih transakcija u kojima se svakako očituje neko događanje globalizacije. No to su ipak sistemski oblici globalizacije koji više djeluju po logici podjele moći (osobito Vijeće sigurnosti) nego po logici globalne ravnoteže. (»Riječ je o kolektivnim organiza-

cijama nacija–država, a ne o istinskim globalnim organizacijama»).

Stoga Albrow misli da je bolje govoriti o **konfiguraciji** globalnog doba, nego o globalnom sustavu. Pojam konfiguracije preuzet je od Norberta Eliasa zbog toga što upućuje na otvorenost društvenih procesa pa se njime – za razliku od sistemskog pristupa – zahvaća znatno širi spektar oblikotvornih promjena u pojedinim povijesnim razdobljima. U istom antisistemskom smislu Albrow koristi i Beckov pojam **refleksivne modernizacije** koji, prema njegovu sudu, točno pogađa još neshvaćenu narav globalizacijskih procesa. Riječ je naime o tome da se razvoj više ne može poimati standardima modernosti koja je načelno usredotočena na društvo »organizirano oko industrijske proizvodnje dobara«. U globalnom kontekstu, koji se podudara s tendencijama refleksivne modernizacije, pod udar kritičkog preispitivanja dolaze i sama ta načela moderne organizacije. Samouvjerena linearnost modernog razvoja nije se libila svog ekspanzionizma spram prirode i danas smo zbog toga zapali u »društvenost globalnog rizika« koja nagoni na refleksivno odnošenje prema činjenicama razvoja. Već je sada jasno da dimenzija refleksivnosti postaje značajnim faktorom globalizacijskog procesa.

Jedna od ključnih konzekvencija globalne konfiguracije jest sve izrazitija potreba **rekonceptualizacije države**, »jer je globalno društvo glavni izazov nacionalnoj državi«. Ta se rekonceptualizacija danas i stvarno događa, iako je posve očigledno da se državnom pitanju još uvijek pristupa »starom modernom retorikom«. U modernoj teoriji države postoje dvije pretpostavke koje potencijalno olakšavaju globalizacijsku promjenu smjera. Ta teorija naime naglašava dva bitna problema: **konzensus i ostvarivanje slobode i dobrobiti**. To su ciljevi univerzalnog dōmašaja i oni se danas – barem na razini ideja – uvažavaju kao globalno prihvaćene vrijednosti. Pored toga, složeni procesi teh-

no–ekonomskih promjena i veza u današnjem svijetu bitno utječu na pitanje **identiteta**. Nacionalno je određenje samo jedno od uporišta identiteta, iako su ga nacionalne države formalno institucionalizirale ka glavnu i jedinu osnovu identitarnosti. Ljudi globalnog doba sudjeluju u sve većem broju identitarnih struktura, od raznovrsnih kulturnih pokreta (šezdesetih godina to su bile kontrakture i subkulture), do razgranatih profesionalnih identifikacija koje se sve više deterritorijaliziraju. **Deteritorijalizacija identiteta** postupno se probija kao glavno, ili barem kao vrlo naglašeno, obilježje »današnjeg ljudskog samopredočavanja i samoprikazivanja«. **Identitarni pluralizam** svojstvo je globalno usmjerenih ljudskih aktera. Građanskost u okvirima nacionalne države, odnosno nacionalno državljanstvo, ne mora biti kočnica oblikovanju svjetske građanskosti, svjetskog državljanstva. (»Globalno građanstvo jest svjetsko građanstvo usredotočeno na budućnost globusa«). U kontekstu globalizacija ta su dva imaginarija komplementarna.

No to bi značilo da je već legitimno i realno govoriti o nečemu kao što je **svjetska država**. U tom je pogledu Albrow vrlo oprezan, iako ne poriče takvu mogućnost. Njoj u susret ide univerzalna logika ljudskih prava, zaštite prirodnog okoliša, nove potrošačke demokracije itd., ali ostaje pitanje moći i sile kao atributa svake države. Albrow drži da se formula **globalne države** ne odriče važnosti moći i sile, ali »mora raskinuti s Weberovim stajalištem (monopol nad legitimnom upotrebom sile) koje legitimira sve tipove nacionalne države«. Tu se zapravo postavlja logično pitanje: je li moguća država bez nacije? Promatra li se iz vrlo široke i dugoročne povijesne perspektive to pitanje može dobiti potvrđan odgovor. Albrow navodi primjere država u Grčkoj, Rimu, srednjovjekovlju i nekim nezapadnim civilizacijama, gdje nacija nije bila temelj državne organizacije. I u prošlosti je, prema tome,

bilo primjera koji pokazuju da nacionalna vezanost nije jedina osnova ljudskog grupiranja. Dapače, taj tip vezanosti, svejedno nazivamo li ga »narod«, *Volk* ili *etnicitet*, uvijek upućuje na neki čvrsti izvor lokalne određenosti i omeđenosti. A budući da globalnost olabavljuje, pa čak i prevladava determinante teritorijalnosti, moguće je tvrditi da ti »čvrsti izvori« ne moraju pod svaku cijenu biti jednim temeljem državne organizacije. Globalizacija, dakle, otvara i perspektivu države bez nacije shvaćene u njezinom etnički lokaliziranom smislu.

Toj mogućnosti ide u susret još jedna činjenica, koja doduše više djeluje u pravcu »transnacionalnih društvenih mreža« nego u pravcu »globalne države«, ali se potencijalno i dugoročno može tumačiti kao snaga »globalno organiziranog poretka«. Riječ je o oblikovanju sve zamašnjih i sve agilnijih društvenih grupa koje Albrow naziva **globalnom menadžerskom klasom**. Ona, s jedne strane, proizlazi iz globalno-transnacionalnih oblika ekonomske aktivnosti, a s druge pak strane iz »opadanja nacionalne oholosti, koje je povezano sa slabljenjem ekonomskog imperijalizma«. Globalna menadžerska klasa izdiže klasno pitanje na globalnu razinu. Kao što je »teorija kasne moderne države« bila potaknuta klasnom podjelom unutar nacionalno-državnih društava, tako i nova globalna klasa stvara sebi primjerenu teoriju države. »Kao što su nacionalne elite težile izgradnji nacionalno-državnog društva, tako se može očekivati da će globalne menadžerske klase slijediti ideju države primjerenu globalnom društvu«. Međutim, kad je riječ o neizostavnom pitanju: tko će biti **globalno vladajuća klasa** i hoće li to biti globalni menadžeri, Albrow priznaje da »demokratska teorija globalnog doba nema jasnog odgovora«. On samo ističe da je za sada bitno naglasiti kako oblikovanje globalne menadžerske klase, u perspektivi globalne države, valja tumačiti kao prednost

koja nas barem »izvlači iz čeličnog kaveza modernih koncepata«.

Toj se perspektivi suprotstavljaju dva opasna takmaca: **nacionalizam** kao kulturni fenomen, koji se prelijeva preko nacionalnih granica i sputava logiku globalnih veza i interakcija, i **državna kontrola sredstava sile**, koja nacionalizam združuje sa silom i frapantno odudara od tehnno-ekonomskog habitusa globalne menadžerske klase. U tom je sklopu osobito postojan jedan fenomen koji je poznat kao **politička upotreba kulture**. To je snažan oblik instrumentalizacije koji, u određenim okolnostima, relativno jednostavno »prokazuje površnost i nesupstancijalnost« globalizacije i koji, kako to konstatira američki sociolog kulture Robert Bellah, uspijeva stvoriti »zatvorene i žilave enklave kulturne zasebnosti i izoliranosti«. No Albrow, uz sav svoj zagovor identitarne pluralnosti globalnog doba, ne misli da je to dugoročna zapreka globalnim oblicima društvenosti. Nasuprot tom antiglobalizacijskom izolacionizmu djeluje prije svega dominantni znanstveni i komunikacijski um, čiji odjeci, rezultati i učinci postaju nerazdvojnim dijelom globalne svakidašnjice. Oni doduše proizvode nove prijepore i nesuglasja, ali istodobno stvaraju i nove temelje globalne tolerancije. Prema tome, zaključuje Albrow, epohalni prijelaz u globalno doba ne svodi se na »ocrnjivanje povijesnih dometa što su proizašli iz struktura nacionalne države«, nego naprotiv teži proširivanju vidokruga ljudske tolerancije. Bez obzira na to što se događa i što će se događati u globalno doba, modernost nas je naučila da »čuvamo nadpovijesnu vrijednost« demokracije, tolerancije i individualne slobode, koje je ona razvijala polazeći od klasičnog nasljeđa. Globalnost se ne očituje kao radikalna novost, ona ne nalaže ekspanziju, birokraciju, mušku ili žensku dominaciju. Životnost, bogatstvo i zbiljnost globalnog doba ovisi o privrženosti kojom će »njezini građani čuvati stare moderne vrijednosti« i težiti još vri-

jednijim postignućima od onih što ih je dosegla modernost. I iz tog je stajališta očigledno da Albrow globalizaciju objašnjava kao epohalnu mijenu, a ne kao radikalni povijesni zaokret. To je uostalom u skladu s njegovim eksplicitnim metodičkim stavom da se prema fenomenu globalizacije valja odnositi kao znanstvenik a ne kao prorok.

Rade Kalanj

John Martinussen

SOCIETY, STATE AND MARKET

A guide to competing theories of development

Zed Books Ltd., London and New Jersey, 1997, 373 str.

U trenutku kada se govori o krizi razvojnih studija, difuznosti njihova predmeta i »distribuciji« njihove tematike na jasno omeđene znanstvene discipline (ekonomiju, sociologiju, antropologiju, političku teoriju itd.) pojavljuju se vrlo ozbiljne knjige koje rječito opovrgavaju utemeljenost takvih tvrdnji. One pokazuju da je razvoj, kao kompleksno područje analize, jedan od trajnih spoznajnih interesa socijalnih znanosti. O tome zorno svjedoči i knjiga Johna Martinussena *Society, State and Market. A guide to competing theories of development (Društvo, država i tržište. Vodič za sučeljene teorije razvoja)*. Martinussen je autor dvojake kompetentnosti. Istodobno je teoretičar i ekspert razvoja. Voditelj je (i profesor) Međunarodnih razvojnih studija na Sveučilištu Roskilde u Danskoj i predsjednik danskog Savjeta za međunarodnu razvojnu suradnju. Pored toga, u nekoliko je navrata bio savjetnik različitih međunarodnih organizacija, a osobito ga zanima uloga države u razvoju, metodološka problematika i oblikovanje teorije u razvojnim studijama. Ovo je posljednja u nizu njegovih knjiga (*Pluralizam, natjecanje i izbor; Teorijsko nasljeđe razvojnih studija*

od Marxa do Webera; *Transnacionalne korporacije u zemljama u razvoju: indijsko iskustvo*). Prvobitno je objavljena u Danskoj (1995), a činjenica da je prevedena na engleski sama po sebi dosta govori o njezinoj relevantnosti.

Knjigu tvori šest dijelova: *Uvod* (s opsežnim metodološkim razmatranjima), *Ekonomski razvoj i nerazvijenost*, *Politika trećeg svijeta i država*, *Država i socio-ekonomski razvoj*, *Civilno društvo i razvojni proces*, *Konstrukcija teorije u razvojnom istraživanju*. Pisana je s eksplicitno deklariranom namjerom da maksimalno iscrpno i sustavno prikaže teorijske smjerove i istraživačke domete mišljenja o razvoju. Vođen tom namjerom autor ponajprije raščističava neke ključne metodološke i konceptualne dvojbe. Otvara pitanje definicije razvojnog istraživanja i konstatira da je to važno za sva suvremena društva, ali ponajviše za zemlje u razvoju. Odatle slijedi da se predmetno područje razvojnog istraživanja može definirati kao »**proces socijetalne reprodukcije i preobrazbe zemalja u razvoju, u povezanosti s međunarodnim faktorima koji utječu na taj proces**«. Ta definicija implicira stajalište da istraživanje razvoja nadilazi ekonomsku razinu i da ono podjednako mora voditi računa o političkim i kulturnim procesima. Odgovarajući na kritička upozorenja da je pojam trećeg svijeta danas vrlo upitan i da se nipošto ne može govoriti o homogenoj grupi zemalja, autor navodi tri moguće teze: a) zemlje u razvoju ne razlikuju se kvalitativno od drugih društava; b) zemlje u razvoju razlikuju se od posve razvijenih tržišnih ekonomija; c) zemlje u razvoju kvalitativno su različite. Najprihvatljivije je ono stajalište koje tvrdi da se zemlje u razvoju kvalitativno razlikuju od razvijenih društava, ali uz dodatak da se one razlikuju i međusobno te da valja uspoređivati njihova pojedinačna iskustva. Bez obzira na promijenjeni svjetski kontekst, pojam trećeg svijeta sadržajno »još nije mrtav«.